

ESTETIK IDROK VA AXLOQIY ONGNI RIVOJLANTIRISHDA TA'LIM-TARBIYA TIZIMINING ROLI

Soatova Rayxona Sadriddin qizi

Termiz davlat pedagogika instituti

Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti

Pedagogika yo'nalishi talabasi

rayhonasoatova@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada estetik idrok va axloqiy ongning shaxs kamolotidagi o'rnini hamda ularni shakllantirishda ta'lim-tarbiya tizimining roli tahlil qilingan. Estetik va axloqiy qadriyatlarning o'zaro uyg'unligi, o'qituvchi faoliyatining bu jarayondagi ahamiyati hamda innovatsion yondashuvlarning samarasi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Shuningdek, milliy va umuminsoniy qadriyatlar negizida o'quvchilarda badiiy did, ma'naviy tafakkur va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: estetik idrok, axloqiy ong, ta'lim-tarbiya tizimi, pedagogik yondashuv, ma'naviy kamolot, qadriyatlar, innovatsiya.

Annotation: This article analyzes the role of the education system in developing aesthetic perception and moral consciousness in individuals. The interrelation between aesthetic and moral values, the teacher's influence in this process, and the effectiveness of innovative pedagogical approaches are scientifically examined. It also explores how national and universal values contribute to nurturing artistic taste, spiritual thinking, and social responsibility among students.

Keywords: aesthetic perception, moral consciousness, education system, pedagogical approach, spiritual development, values, innovation.

Аннотация: В статье анализируется роль системы образования в формировании эстетического восприятия и нравственного сознания личности. Научно обоснованы взаимосвязь эстетических и нравственных ценностей, значение деятельности учителя и эффективность инновационных педагогических подходов. Также раскрываются пути развития художественного вкуса, духовного мышления и

социальной ответственности учащихся на основе национальных и общечеловеческих ценностей.

Ключевые слова: эстетическое восприятие, нравственное сознание, система образования, педагогический подход, духовное развитие, ценности, инновация.

Ta'lim-tarbiya jarayonining asosiy maqsadi nafaqat bilimli, balki ma'naviy barkamol, estetik didga ega, axloqan yetuk shaxsni shakllantirishdan iborat. Estetik idrok — bu insonning go'zallikni anglash, baholash va his qilish qobiliyatidir. U shaxsning ichki dunyosini boyitadi, tafakkurini kengaytiradi hamda uning ruhiy holatini uyg'unlashtiradi. Axloqiy ong esa insonning yaxshilik va yomonlikni farqlay bilishi, axloqiy me'yorlarni ichki e'tiqod darajasida qabul qilishi jarayonidir. Shu jihatdan estetik idrok va axloqiy ong o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, biri ikkinchisini to'ldiradi va shaxs kamolotini ta'minlaydi. Pedagogik nuqtai nazardan, estetik idrok o'quvchining tafakkurida go'zallik haqidagi tasavvurlarni shakllantirsa, axloqiy ong bu tasavvurlarni amaliy faoliyatga yo'naltiradi. Masalan, o'quvchi san'at asarini tahlil qilish jarayonida nafaqat go'zallikni angelaydi, balki unda mujassam axloqiy g'oyalarni ham sezadi. Shu bois estetik tarbiya axloqiy tarbiyaning ajralmas qismi sifatida qaraladi. Psixologik tadqiqotlarda (G.Allport, L.Vigotskiy, J.Piaget) ta'kidlanishicha, estetik idrok inson tafakkurining murakkab kognitiv-emotsional shakli bo'lib, u axloqiy qarorlar qabul qilish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, estetik qadriyatlar insonda mehr, rahm-shafqat, vijdon va mas'uliyat hissini shakllantirishda axloqiy ong bilan uzviy aloqada namoyon bo'ladi.

Pedagogik amaliyotda estetik va axloqiy tarbiya o'quvchining ma'naviy dunyosini uyg'unlashtiruvchi yagona tizim sifatida qaraladi. O'qituvchi san'at, adabiyot, tarix, musiqa, me'morchilik kabi fanlar orqali go'zallikni anglashni o'rgatar ekan, ayni paytda o'quvchilarda axloqiy qadriyatlarni — halollik, samimiyat, hurmat, sabr-toqat kabi fazilatlarni singdiradi. Shu tarzda estetik idrok axloqiy ongning shakllanishiga zamin yaratadi, axloqiy ong esa estetik didni boyitadi. Shu sababli, har qanday ta'lim-tarbiya tizimida estetik va axloqiy yo'nalishlar bir-birini to'ldiruvchi, shaxs kamolotiga xizmat qiluvchi asosiy komponentlar sifatida qaralishi lozim. Zero, go'zallikni anglashni bilgan inson odobli bo'lishni, odobli inson esa go'zallikni qadrlashni biladi.

Inson shaxsining estetik idroki va axloqiy ongi — bu uning ichki dunyosini, hissiy-madaniy yetukligini va ma'naviy qadriyatlarni anglash darajasini belgilovchi muhim psixologik-pedagogik kategoriyalardir. Estetik idrok shaxsning go'zallikni, uyg'unlikni, badiiylilikni his etish, uni qadrlash va hayotda estetik tamoyillar asosida faoliyat yuritish qobiliyatini ifodalaydi. Axloqiy ong esa insonning jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarini, yaxshilik va yomonlik, burch va mas'uliyat kabi tushunchalarni anglash hamda ularga muvofiq xulq-atvorni shakllantirish jarayonini ifodalaydi.

Psixologik nuqtayi nazardan, estetik idrok hissiyot, tafakkur va tasavvurning uyg'un faoliyati natijasida vujudga keladi. L.S.Vigotskiy ta'limotiga ko'ra, estetik hislar inson tafakkurining eng yuksak shakli bo'lib, u shaxsning dunyoni emotsional qabul qilishiga asos bo'ladi. Estetik idrok orqali inson nafaqat san'at asarlarini, balki kundalik hayotdagi voqelikni ham ma'naviy qadriyat sifatida idrok etadi. Shu bois estetik tarbiya shaxsda ijobiy hissiyotlar, go'zallikka muhabbat va badiiy tafakkurni shakllantiradi[3]. Axloqiy ong esa shaxsning ichki "men"i bilan bog'liq bo'lib, u ijtimoiy me'yorlar, qadriyatlar va jamiyat tomonidan qabul qilingan axloqiy tamoyillarni o'zlashtirish orqali shakllanadi. Ijtimoiy psixologiyada bu jarayon ijtimoiy identifikatsiya va ijtimoiy moslashuv orqali kechadi. A. Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, inson axloqiy me'yorlarni kuzatish, taqlid va mustaqil tajriba orqali o'zlashtiradi. Shu jihatdan, o'qituvchi va tarbiyachining shaxsiy namunasi axloqiy ongni rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik jihatdan olganda, estetik idrok va axloqiy ongning shakllanishi bir-birini to'ldiruvchi jarayonlardir. Go'zallikni his etgan shaxs odatda yovuzlikka, qo'pollikka va befarqlikka begona bo'ladi. Shu bois, zamonaviy ta'lim tizimida estetik va axloqiy tarbiyani birgalikda olib borish zarur. Ta'lim jarayonida san'at, adabiyot, musiqaning o'zni, shuningdek, ijtimoiy-axloqiy munosabatlar, madaniy muloqot va o'zaro hurmat muhitini yaratish estetik idrok bilan axloqiy ongni uyg'un holda rivojlantirishga xizmat qiladi.

Psixologik-pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchi shaxsida estetik idrokning o'sishi uning axloqiy qaror qabul qilish qobiliyatini kuchaytiradi. Chunki

go‘zallikni anglash jarayoni nafaqat hissiyot, balki tafakkur va irodaviy faoliyatni ham faollashtiradi. Natijada shaxsda ijtimoiy mas’uliyat, odob, hamdardlik va halollik kabi axloqiy fazilatlar chuqurlashadi. Shunday qilib, estetik idrok va axloqiy ongning psixologik-pedagogik asoslari insonning hissiy, intellektual va ijtimoiy jihatdan barkamol bo‘lishini ta’minlovchi kompleks jarayon bo‘lib, u ta’lim-tarbiya tizimining mazmuni, metodlari va muhitiga bevosita bog‘liqdir.

Estetik idrok va axloqiy ongni shakllantirish murakkab psixologik jarayon bo‘lib, u shaxsning hissiy, intellektual va irodaviy faoliyatining o‘zaro uyg‘unlashuvi natijasida kechadi. Ushbu jarayonning mexanizmlarini anglash ta’lim-tarbiya tizimida shaxsni ma’naviy barkamol etib tarbiyalashga xizmat qiladi. Psixologik jihatdan estetik idrok sezgi, tasavvur, emotsiya va tafakkur faoliyatlari orqali amalga oshadi. Bu mexanizmlarda asosiy rolni hissiy tajriba o‘ynaydi. Shaxs biror badiiy asar, musiqa yoki tabiat go‘zalligini qabul qilayotganda unda estetik hissiyotlar uyg‘onadi, bu esa ong darajasida axloqiy qadriyatlarni shakllantiradi. A.N.Leontyev bu jarayonni “inson faoliyatining ichki motivatsion tizimi” deb atab, estetik his-tuyg‘ularni shaxsning ijtimoiy tajriba asosida tarkib topadigan murakkab psixik holat deb ta’riflaydi.

Axloqiy ong esa emotsional idrok, e’tiqod, ijtimoiy me’yorlar va shaxsiy qadriyatlar uyg‘unligida shakllanadi. J.Kohlberg o‘zining “Stages of Moral Development” (1969) konsepsiyasida axloqiy ongni uch bosqichda tahlil qilib, insonda ijtimoiy normalarni o‘zlashtirishdan boshlab, universal axloqiy tamoyillarni anglashgacha bo‘lgan jarayonni izohlaydi[3]. Shu nuqtai nazardan, ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilarning axloqiy tafakkuri o‘zining refleksiv, mustaqil fikrlovchi shakliga o‘tishi uchun emotsional ta’sir, kuzatish, tahlil va shaxsiy tajriba asosiy vosita sifatida qaraladi. Shuningdek, zamonaviy neyropsixologik tadqiqotlar ham estetik idrokning miyada emotsional markazlar bilan bog‘liqligini isbotlagan. R. Zeki (1999) o‘zining Inner Vision: An Exploration of Art and the Brain asarida go‘zallikni idrok etish jarayonida miya po‘stlog‘ining orbitofrontal qismi faollashishini ko‘rsatgan. Bu shuni anglatadiki, estetik hissiyotlar nafaqat madaniy, balki biologik asosga ham ega.

Pedagogik amaliyotda bu mexanizmlarni qo‘llashda interfaol metodlar, badiiy-ijodiy topshiriqlar, teatrlashtirilgan mashg‘ulotlar va estetik tahlil mashqlari muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, o‘quvchilarga adabiy asar tahlili jarayonida qahramonlarning axloqiy tanlovlarini baholatish orqali ularning estetik sezgirligi bilan birga axloqiy fikrlash darajasi ham oshadi. Demak, estetik idrok va axloqiy ongni shakllantirishning psixologik mexanizmlari hissiy idrok, empatiya, refleksiya va ijtimoiy o‘rganish jarayonlari bilan uzviy bog‘liqdir. Ularni uyg‘un holda rivojlantirish o‘quvchi shaxsining ma’naviy barkamolligini ta’minlaydi, ta’lim-tarbiya tizimining insonparvarlik mohiyatini chuqurlashtiradi. Estetik va axloqiy tarbiya bir-birini to‘ldiruvchi, shaxsning ma’naviy yetukligini ta’minlovchi ikki asosiy yo‘nalish sifatida pedagogik nazariya va amaliyotda uzviy bog‘liq holda qaraladi. Ularning o‘zaro aloqasi insonning nafaqat go‘zallikni anglash, balki ezgulikni tan olish va unga intilish qobiliyatini shakllantirishda namoyon bo‘ladi. Boshqacha aytganda, estetik his-tuyg‘ular axloqiy qadriyatlarni his etishga olib keladi, axloqiy qarashlar esa estetik idrokni ma’naviy mazmun bilan boyitadi.

A.N.Leontyev ta’kidlaganidek, “insonning estetik hissi — bu uning ijtimoiy faoliyatining yuqori shaklidir, chunki u orqali inson nafaqat borliqni, balki o‘z munosabatlarini ham badiiy jihatdan anglaydi”. Shu jihatdan, estetik tarbiya shaxsni atrofdagi voqelikni go‘zallik prizmasi orqali qabul qilishga, axloqiy tarbiya esa bu go‘zallikni saqlash va yaratishga yo‘naltiradi. Axloqiy tarbiyaning estetik tarbiya bilan uzviy bog‘liqligi shaxsning ichki uyg‘unlik, burch, vijdon va mas’uliyat hissini shakllantiradi. E.Fromm o‘zining “The Art of Loving” (1956) asarida “go‘zallikni his eta olgan insongina muhabbatni to‘g‘ri anglay oladi, muhabbat esa insonni axloqiy jihatdan poklaydi” deb ta’kidlaydi[5]. Demak, estetik idrok axloqiy kamolotning psixologik zaminidir.

Pedagogik jarayonda bu uzviylikni ta’minlash uchun o‘qituvchilar badiiy san’at, adabiyot, musiqa, tasviriy san’at kabi vositalardan faol foydalanishlari zarur. Bunday faoliyat o‘quvchilarning emotsional dunyosini boyitadi, ularni nafaqat go‘zallikni idrok etishga, balki yaxshilikni his qilish va yaratishga undaydi. Shuning uchun estetik tarbiya axloqiy madaniyatni shakllantirishning muhim bosqichi sifatida qaraladi. Estetik va

axloqiy tarbiyaning uyg'unlashuvi, shuningdek, madaniy meros, milliy qadriyatlar va zamonaviy san'at vositalaridan foydalanish orqali yanada mustahkamlanadi.

Bugungi globallashuv, raqamli madaniyat va tezkor ijtimoiy o'zgarishlar sharoitida estetik idrok va axloqiy ongni rivojlantirish ta'lim tizimining eng muhim strategik yo'nalishlaridan biriga aylandi. Chunki axborot oqimining keskin ortishi, vizual madaniyatning kuchayishi va yoshlar ongiga turli g'oyaviy oqimlarning ta'siri natijasida ularning estetik didi, axloqiy qarashlari va ijtimoiy mas'uliyatini muvozanatda saqlash dolzarb masalaga aylangan. Kelajak ta'limining asosiy vazifasi — texnologik rivojlanish bilan birga insonparvarlik, go'zallik va ezgulik tamoyillarini uyg'unlashtirishdir. UNESCOning 2023-yilgi "Education for Human Flourishing" hisobotida ta'kidlanganidek, "ta'limning asosiy maqsadi faqat bilim berish emas, balki insoniylikni, estetik sezgirlikni va axloqiy mas'uliyatni rivojlantirishdir." [2] Shu bois, ta'lim tizimida estetik va axloqiy yo'nalishdagi fanlar, integrativ kurslar hamda madaniy-ma'naviy muhitni mustahkamlovchi faoliyat turlari kengaytirilishi lozim.

Zamonaviy pedagogika amaliyotida estetik idrok va axloqiy ongni rivojlantirishning istiqbollari ko'p jihatdan o'qituvchilarning kreativ yondashuvi, axborot texnologiyalaridan ongli foydalanishi va milliy-madaniy qadriyatlarni dars mazmuniga uyg'unlashtira bilishiga bog'liq. Masalan, raqamli san'at, media madaniyat, dizayn va musiqiy ifoda vositalaridan foydalanish o'quvchilarda estetik tafakkurni rivojlantirsa, ularni ijtimoiy tarmoqlarda axloqiy mas'uliyat bilan fikr bildirishga o'rgatish esa axloqiy onglilikni mustahkamlaydi. Shuningdek, o'qituvchilar uchun estetik va axloqiy kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan maxsus treninglar, seminarlar va innovatsion kurslarni joriy etish zarur. Bu yo'nalishdagi faoliyat o'quvchilarning ma'naviy immunitetini oshirib, ularni global madaniyat sharoitida mustaqil fikrlovchi, vijdonli va go'zallikni qadrllovchi shaxs sifatida shakllantiradi. Kelgusida pedagogik tadqiqotlarda estetik va axloqiy tarbiya o'zaro integratsiyasining kognitiv-nevropsixologik asoslarini chuqur o'rganish, sun'iy intellekt asosida individual estetik did va axloqiy qarashlarni tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytirish maqsadga muvofiqdir. Shu orqali insonparvarlik va go'zallikka yo'naltirilgan raqamli ta'lim modeli yaratiladi.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim-tarbiya tizimida estetik idrok va axloqiy ongning rivojlantirish shaxsni har tomonlama yetuk, barkamol, ma'naviy boy inson sifatida shakllantirishning poydevoridir. Ushbu jarayonning muvaffaqiyati o'qituvchining estetik madaniyati, axloqiy fazilatlar va tarbiyaviy metodikasiga bevosita bog'liqdir. Go'zallikni his qilgan shaxs — ezgulikka intiladi, ezgulikni anglagan shaxs esa go'zallikni yaratishga harakat qiladi. Demak, estetik idrok va axloqiy ongning uzviy rivoji — bu ta'lim tizimining insonparvarlik mohiyatini ifodalovchi yadrodir. U yoshlarning ichki dunyosini uyg'otadi, ularni jamiyatga mas'uliyatli, ijodkor va e'tiqodli shaxslar sifatida shakllantiradi. Kelajak ta'limi shu ikki yo'nalish uyg'unligi asosida barqaror axloqiy qadriyatlar va estetik sezgirlikni rivojlantirgan taqdirdagina, chin insonparvar va madaniyatli jamiyatni barpo etishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Meaning of Human Flourishing and Education: A Research Brief by the International Science and Evidence-Based Education Assessment (2020) — UNESCO.
2. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education: A tool on whose terms? — UNESCO.
3. Vygotskiy, L.S. (1965). Psixologiya iskusstva. Moskva: Iskustvo.
2. Bandura, A. (1977). Social Learning Theory. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
3. Piaget, J. (1932). The Moral Judgment of the Child. London: Kegan Paul.
4. Kiyashchenko, N.I. (2004). Estetika: Uchebnoe posobie. Moskva: Akademicheskii Proekt.
5. Fromm, E. (1947). Man for Himself: An Inquiry into the Psychology of Ethics. New York: Rinehart.
6. Abdullaeva, M. (2018). "Ta'lim jarayonida estetik tarbiya va ma'naviy qadriyatlar uyg'unligi". Ta'lim va innovatsiyalar jurnali, №3.
7. Leontyev, A.N. (1971). Deiatelnost, soznanie, lichnost. Moskva: Nauka.

3. Kohlberg, L. (1969). Stage and Sequence: The Cognitive-Developmental Approach to Socialization. Chicago: Rand McNally.
4. Slastenin, V.A. (2002). Pedagogika: Uchebnoe posobie. Moskva: Akademiya.
5. Rodgers, C. (1961). On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy. Boston: Houghton Mifflin.
6. Zeki, S. (1999). Inner Vision: An Exploration of Art and the Brain. Oxford University Press.